

Karel Kraus: Pasivita Čechovových postav

Většina postav Čechovových her – a právě ty, které profilují jejich smysl – žije ve vzpomínkách a v očekávání. Jejich přítomnost je šedá, neutěšená, malicherná. Svůj pravý život odkládají na později, do příznivější doby. Kdysi jim připadal „okouzlující a plný hlubokého smyslu“. Jenže s mládím pomínul i pocit štěstí, pohltila je všednost, jsou unaveni, zklamáni z neuspokojených tužeb, ale doufají v možnost čistšího, skutečného života – a vzpomínají, hledají sami sebe v minulosti. Jenže roky utíkají a ke změně nedochází, dál táhnou život za sebou jako „nekonečnou vlečku“ (Máša). A tak „kdo nemůže život žít“, jak říká Vojnický, nezbyvá než „život snít“. Anebo se utěšovat představou, že aspoň ve vzdálené budoucnosti „za dvě stě, za tři sta let, a kdyby za tisíc – na tom nezáleží, jak dlouho to bude trvat – nastane nový a šťastný život“ (Veršinin). Pro některé postavy není však současný život nesen ani vzpomínkou, ani očekáváním. „Minulost jsem ztratil v hloupostech, a přítomnost je strašná“ (Vojnický). Nedovedou se smířit sami se sebou, práce je pro ně únikem, budoucnosti se hrozí jako pouhého protahování úmorné přítomnosti. A ti nejnešťastnější, napohled cyničtější, ale snad nejzranitelnější, hledají úlevu v popření samé skutečnosti života.

Čechovovi lidé žijí v jakémsi šerosvitu. Na půl cestě mezi temnotou a deprimující všedností a vytouženou či alespoň tušenou jasnější polohou života, k níž se – ať už jí kladou za sebe nebo před sebe – nepřestávají vztahovat. Život rezervovaný do takového „mezi“ je vyčerpávající. Paralyzování neschopností rozhodnout se pro tu či onu stranu, propadají jistému druhu rezignace, melancholie, podrážděnosti, sebelitování... Při charakteristice dramatických kvalit Čechovových her se nejčastěji a globálně hovoří o pasivitě jejich postav.

Dnešní divadlo však nejen kritizuje smíchem nebo výsměchem; chce především útočit, burcovat, protestovat. V jistém smyslu je s Čechovem zajedno; i on protestoval, „od začátku do konce proti lži“ (dopis z 9. října 1888). Jenže bez vykřičníku, bez spílání a stavění na pranýř. Takřka mlčky kladl vedle lži křehkou a složitou pravdu. Nevnucoval ji, dokonce ji ani zvlášť nedoporučoval pozornosti diváka. Ponechal mu svobodu úsudku i námahu rozlišování. Proto se z představení, která jsou si svou pravdou příliš jistá a příliš jim záleží na tom, aby pro ni publikum získala, vytrácí ono skromné a spravedlivé svědčení, ona pravda čechovovská. Čechovova spravedlnost by však málem sousedila s lhostejností, nebo byla až nelidská, kdyby neměla na čele napsáno právě ono kategorické: neponižovat! Chtě nechtě musíme totiž nakonec připustit, že všichni ti dojemní, malicherní, nesnesitelní, sentimentální, mnohomluvní, leniví, směšní, blouzniví, čistí, nešťastní a zklamání lidé – přes všechno, co je tak zřetelně rozděluje, někdy až k smrti – patří těžko postižitelným, jen někde v kořenech se dotýkajícím způsobem k sobě. Nespojuje je pouze obecný zákon lidského údělu, tím méně specifická národního charakteru nebo dobová či společenská příslušnost. A rozhodně ani autorova náruč; ze všeobjímající lásky nemůže Čechova podezřívát. V čem tedy je ona diferencovaná sounáležitost, co je to společné, k čemu se každý po svém vztahuje? Zkusme nejdříve odpovědět poněkud paradoxní formulací: trápení Čechovových postav pochází z jejich nedostatečné pasivity. Neboť pravá, skutečná pasivita – v původní významu pathos a patior – je především zakoušením toho, co člověka potkává bez jeho vůle a přičinění. Znamená

však zároveň i plné přijetí nastalých situací a událostí, tedy i jistý souhlas s nimi. Svolení nést jejich trpělivě (rovněž od patior) a s pokorou. (Podobně se projevuje i rezignace – pravá skutečná). Není-li přijetí daného chápáno jako pouhé zdržení se činu, nebo dokonce jako lhostejnost vůči tomu, co se děje, lze pasivitu pokládat za aktivní postoj, nebo aspoň za takové chování, které vyžaduje sílu a osobní statečnost. Jinak řečeno: i nejednání je jedním jistého druhu.

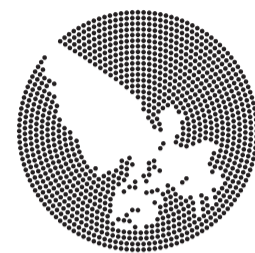
Podmínkou pravé pasivity je ovšem, porozumění sobě samému, proniknutí ke své existenci jako možnosti to dané uchopit rovněž jako darované a vyrovnat se s ním odpovědně. Čechovovi lidé, stále zklamávaní tím, co jim život nabízí, nejsou však schopni zvolit některou z možností za svou vlastní. Vztahují se převážně jen ke svým touhám a projektům, aniž kdy podniknou vážný pokus o jejich realizaci. Proč tomu tak je, zůstává pro ně tísnivou otázkou.

Žijí uzavřeni do svého „já“, jim samotným neprůhledného – a v posledku vždy egocentrického –, do subjektivity, která je od světa i od druhého izoluje. Přitom jejich „ego“ nemá samozřejmou bezohlednost prostého sobectví. Jsou zneklidňováni a pokoušeni touhou vyprostit se ze subjektivity a vstoupit do existence pravdivě se vztahující k životní realitě. Chybí jim však odvaha učinit rozhodný krok, a tak zůstávají trvale nalomeni a neuspokojeni, ztraceni ve světě, který je jim cizí. Jejich utrpení (passio) pochází nakonec z toho, že se nemohou odhodlat utrpení snášet (patior).

„Subjektivně“, tj. ze strany autora, vytváří sounáležitost postav Čechovův základní postoj otevřenosti vůči druhému. Úcta k člověku („hlavní věc je lidi neponižovat“), zdrženlivá nepoddajnost a péče o jeho svobodu. V širokém smyslu je otevřenost také spravedlností, nikoliv ovšem v juristickém významu. Nic neubírá ani nepřidává, každému dává, co mu náleží, tj. nechává ho být, čím je. Jen taková otevřenost umožňuje setkání s člověkem [nikoli pouze s jeho společenskou funkcí či rolí] a s jeho základní situací, v níž je vždy bytostí ohroženou ve své svobodě. Otevřenost (a spravedlnost) takto chápána však předpokládá ještě víc: přijmout i člověka, který svou existenci neuchopuje, svou svobodu „nevykonává“ (resp. uplatňuje svobodu být nesvobodný), život v pravdě nepoznal nebo ho odkládá – jako většina Čechovových postav. Skutečná otevřenost (a spravedlnost) si neklade podmínky, přijímá bez souzení a dává bez zásluhy. Nikoli z lhostejnosti, ani ze shovívavosti (vždy ponižující), ani z jakési bezbřehé lásky či charity. Proto je Čechovova spravedlnost zároveň přísná, dokonce nemilosrdná: konfrontuje skutečnost a iluzi. Je to služba, která může pomáhat a drtit, která nemoralizuje a nevnučuje rozhodnutí, ale ukazuje jeho možnost. Nezaújaté svědectví pravdě dává každému příležitost, ale nepohoršuje se nad tím, kdo se jí chopí. Taková spravedlnost zakládá nenápadné společenství, do něhož postavy sepjal autor. Čechovova „bezvýhradná a čestná pravdivost“ (dopis ze 14. ledna 1887), pojatá jako hlavní „úkol“ spisovatele, není však odrazem životů v „objektivním“ indiferentním zrcadle, připouštějícím relativnost všech hodnot. Kdo bere na sebe „úkol“, předpokládá smysl. A tato víra přesahuje všechny skeptické či ironické výpovědi, všechny „komedie“ o člověku, dějinách, životě, světě – i o smyslu samotném.

*Karel Kraus: Divadlo ve službách dramatu.
Praha: Divadelní ústav, 2001.*

Strýček Váňa

8. dubna 2016
premiéra

Anton Pavlovič Čechov
autor

Ivan Buraj
režie

HaDivadlo

Sezona 41: Společnost individualismu – Být (s) někým?

Scéna progresivní dramaturgie

autor: Anton Pavlovič Čechov
překlad: Leoš Suchařípa
režie: Ivan Buraj
dramaturgie: Dagmar Radová a Matěj Nytra
výprava: Jana Boháčková a Lenka Jabůrková
úprava hudby: Pavel V. Boika

hrají:
Serebrjakov: Cyril Drozda
Jelena: Lucie Andělová j.h.
Ivan Vojnickij: Jan Lepšík j.h.
Astrov: Robert Mikluš j.h.
Soňa: Táňa Malíková
Vojnická: Simona Peková
Marina: Marie Ludvíková
Tělegin: Miroslav Ukul Kumhala

„Teď je čas být konečně spolu!“

Nuda a smysl

Dnešní nevidaně rozšířený výskyt nudy lze pozorovat mimo jiné na neobvykle vysokém počtu sociálních placeb. Pakliže existuje více náhražek smyslu, musí existovat i více smyslu, který by bylo možné nahradit. Když člověku v životě schází osobní smysl, nahradí jej rozličné kratochvíle, smysl zástupný. Anebo kult známých osobností, který spočívá v tom, že člověka zcela pohltí život někoho jiného, protože mu jeho vlastní nedává smysl. A není náhodou fascinace hrůzami, dennodenně živená hromadnými sdělovacími prostředky, výsledkem našeho bezprostředního vědomí nudy? Právě hon za kratochvílemi jasně ukazuje, jak se bojíme prázdnoty, jež nás obklopuje. Hon za uspokojením, požadavek uspokojení a nedostatek uspokojení spolu nerozlučně souvisejí. Čím razantněji do popředí vystupuje individuální život, tím silnější bude požadavek, aby měl i uprostřed každodenních trivialit smysl. Právě proto, že se člověk před několika sty lety začal vnímat jako individuální bytost, která se má realizovat, jeví se všednodenní život jako vězení. Nuda nesouvisí se skutečnými potřebami, ale s touhou. A sice s touhou po zážitcích. Nic vyjma zážitků není zajímavé.

Že bytí je převážně nudné, se ukazuje i na tom, jak velký důraz klademe na originalitu a inovaci. V současnosti klademe větší důraz na to, co je zajímavé, než na to, co má nějakou „cenu“. Vnímání něco výhradně s ohledem na to, je-li to zajímavé či nikoliv, znamená vnímat to z čistokrevně estetické perspektivy. Pro estetický pohled existuje pouze povrch, a tento povrch je hodnocen podle toho, zda je zajímavý, či nudný. A zařazení do té či oné kategorie bude zpravidla záležet na síle účinku: nudné hudební nahrávce často pomůže, když se pustí hlasitěji. Estetický pohled je třeba dráždit zvýšenou intenzitou anebo ještě lépe něčím novým; ideologii estetického pohledu je superlativismus. Stojí nicméně za povšimnutí, že estetický pohled má tendenci znovu a znovu upadat do nudy – do nudy, která negativně definuje celý obsah života, neboť je tím, čeho je třeba se za každou cenu střežit. Obzvláště patrné je to na postmoderní teorii, která vygenerovala celou řadu požitkářských estétů s mantrami typu intenzita, delirium či euforie. Postmoderní situace ale moc dlouho nijak zvlášť euforická a radostná taky nebyla. Takže brzy začala nudit.

V dnešní době nelze k ničemu zaujmout žádný postoj, aniž to pramení ze zájmu, neboť zájem udává postoj směr. Avšak, jak zdůrazňuje Heidegger, současný zájem se zaměřuje pouze na to, co je pro někoho zajímavé, a co je pro někoho zajímavé, pro něj v mžiku oka může být lhostejné a nudné. Slovo nudné souvisí se slovem zajímavé; obě se rozšířila do obecného povědomí prakticky ve stejnou dobu a podobně se zvyšuje i četnost jejich užití. Teprve s nástupem romantismu, koncem 18. století nachází úrodnou půdu požadavek na zajímavý život a obecně se začíná tvrdit, že člověk se má realizovat. Karl Philipp Moritz, jehož význam pro německý romantismus byl uznán teprve nedávno, v jednom textu z roku 1787 výslovně hovoří o tom, že existuje spojitost mezi zájmem a nudou a že život musí být zajímavý, má-li se člověk vyvarovat nesnesitelné nudy. Zajímavé nikdy nemá dlouhou dobu trvanlivosti a jeho základním úkolem v podstatě není nic jiného než držet nudu od těla. Jednou z hlavních komodit médií jsou zajímavé informace – znaky, které představují ryzí spotřební zboží, nic víc. Domnívám se, že nuda má původ v nedostatku osobního

smyslu a že je to do značné míry způsobeno tím, že veškeré předměty a události se nám dostávají již ve zpracované podobě, avšak my, potomci romantiků, žádáme osobní smysl. Jak v první ze svých Elegií z Duina píše Rainer Maria Rilke, v interpretovaném světě se necítíme tak zcela jako doma. Člověk je světotvorná bytost, aktivně utváří svůj svět, avšak pokud je všechno vždy již předem zpracované, aktivní tvoření světa je rázem přebytečné a ve vztahu ke světu přicházíme o tření. My romantikové potřebujeme smysl, který sami realizujeme, a když je někdo zaměstnán seberealizací, nutně narazí na problém se smyslem. Už neexistuje žádný jediný kolektivní smysl života, na němž by se jedinec mohl podílet. Ani není nijak snadné nalézt nějaký vlastní smysl života. Většina lidí spatřuje smysl v samotné seberealizaci, leč není zcela zřejmé, jaké já by se mělo realizovat ani v co by realizace případně měla vyústit. Kdo si je jistý sám sebou, si nebude klást otázku, kým je. Pouze problematické já pocituje potřebu realizace. Předpokladem nudy je subjektivita, tzn. vědomí sebe sama. Subjektivita je nutnou, nikoliv však jedinou podmínkou nudy. Má-li se subjekt nudit, musí se dokázat vnímat jako individuum, které se může účastnit různých smyslových kontextů, a od sebe i světa vyžaduje smysl. Bez požadavku smyslu by nebyla nuda. Zvířata mohou postrádat stimuly, ale stěží se mohou nudit. Robert Nisbet píše: „Schopností nudit se je člověk zjevně jedinečný. Se všemi formami života máme společnou opakující se apatii, ale apatie a nuda jsou dvě různé věci. Nuda je ale daleko výše na stupnici soužení než apatie, a nervový stupeň vyvinutý do té míry, aby byl schopen dokonce nudy, má pravděpodobně jenom člověk. A v rámci lidského druhu je zřejmě předpokladem přinejmenším „normální“ mentální stupeň. Debil se může dostat do stavu apatie, ale ne nudy.“ Goethe kdesi podotýká, že kdyby se opice dokázaly nudit, byly by považovány za lidi, a možná má pravdu. Zároveň je nuda nelidská, protože okrádá lidský život o smysl, popřípadě je výrazem nepřítomnosti smyslu.

S nástupem romantismu se pozornost soustřeďuje na já, které musí neustále čelit nebezpečí deficitu smyslu. Nárůst nudy přímo souvisí s nárůstem nihilismu, nicméně dějiny nihilismu a jeho případného konce jsou nesmírně složitá téma, kterému zde více místa věnováno nebude. Nuda a nihilismus se sbíhají ve smrti Boha. Pojem nihilismus pro filozofii relevantním způsobem užívá F. H. Jacobi v Briefe an Fichte v roce 1799. Jednou z hlavních myšlenek, kterou Jacobi v tomto otevřeném dopise rozvíjí, je, že člověk má na výběr mezi Bohem a nicotou, přičemž pokud si zvolí nicotu, pasuje tak sám sebe na boha. Tato logika se dočkala reprízy, tentokrát však afirmativní, od Kirilova v Dostojevského Běsích: „Jestliže Bůh není, tak jsem bůh já.“ Jak dobře víme, zvolili jsme si nicotu; jistě, slovo „zvolit si“ je zde poněkud zavádějící, neboť se to stalo. Ale člověk nezastal roli boha zrovna nejšťastněji. Kirilov má dále za to, že v nepřítomnosti Boha „jsem zavázán k tomu, abych projevoval svou vůli“. V nepřítomnosti Boha na sebe člověk vzal úlohu gravitačního jádra smyslu, ale dokázal se jí zhostit jen nevalně. Zároveň ale nuda neodkazuje k velkému skrytému smyslu, jak si představuje Heidegger. Vytváří z nedostatku smyslu, aniž je však jisté, že je čím tento nedostatek naplnit. Z Heideggerova hlediska dává nuda smysl, protože – pokud je dostatečně hluboká – je příčinou obratu k jinému způsobu bytí, k jinému času – k Okamžiku. Beckett poznamenává, že Okamžik se stále odsouvá na později. Okamžik – samotný Smysl života – se vyjevuje pouze negativně, v podobě nedostatku, a letmé okamžiky – v lásce, umění

a podroušení – nikdy netrvají dlouho. Problém spočívá především ve schopnosti smířit se s tím, že nejsou než letmé okamžiky a že mezi těmito letnými okamžiky přináší život mnoho nudy. Neboť život nesestává z okamžiků, nýbrž z času. Absence velkého Smyslu však neznamená, že se automaticky vypařil i jakýkoliv jiný smysl bytí. Jednostranný zájem o absenci Smyslu může zastínit všechny ostatní smysl, a to pak svět opravdu může vypadat jako hromádka neštěstí. Nuda pramení mimo jiné z toho, že vyžadujeme velká písmena tam, kde si musíme vystačit s písmeny malými. Přestože zrovna vše nemusí dávat Smysl, pořád je tu ještě smysl – a nuda. Nudu je třeba přijmout coby nevyhnutelný fakt, coby gravitační sílu života. Žádné grandiózní řešení to není, avšak problém nudy žádné řešení nemá.

Lars Svendsen: Malá filozofie nudy (přeložil Ondřej Vimr). Kniha Zlin, 2011.

Svatý Pavel: Zakladatel universalismu

Žádný diskurz si nemůže činit nárok na pravdu, pokud neobsahuje explicitní odpověď na otázku „kdo mluví?“

Když Pavel adresuje někomu své texty, vždy připomíná, že je oprávněn mluvit jakožto subjekt. A tímto subjektem se stal. Stal se jim náhle. Je to blesk, náhlý přerýv a nikoliv nějaký dialektický obrat. Je to požadavek, který zakládá nový subjekt. Každá figura čerpá svou proměnlivou legitimitu z diskreditace té druhé.

Alain Badiou: Svätý Pavel: Zakladatel univerzalizmu (přeložil Josef Fulka). Praha: Svoboda servis, 2010.

Příběh Země

Co dělat? Máme ignorovat hrozbu příliš vzdálenou a příliš nedůležitou ve světě, která má mnohem naléhavější problémy? Za 50 milionů let ode dneška bude Země stále dynamickým živým světem. Tvar modrých oceánů a zelených kontinentů. Osud lidstva už tak jistý není. Možná že lidstvo vyhyne. Pokud ano, je 50 milionů let dost času, aby po nás nezůstaly žádné stopy. Zmizí veškerá města, dálnice, každý monument, který jsme zbudovali, to vše se ztratí za mnohem kratší dobu. Většina z nás se nestará o to, co bude za pár miliard let. Ani o to, co bude za několik milionů a tisíců let. Většina z nás hledí do blízké budoucnosti: jak zaplatím školné svého dítěte v příštích deseti letech? Povýší mě příští rok? Porostou příští týden ceny akcii? Co bude k obědu? Současně ukazatele naznačují nadcházející globální oteplování a tání ledovců, pravděpodobně ovlivněné urychlenou lidskou činností. Za dalších sto let už zasáhnou následky tohoto oteplování řadu lidí, a to mnoha různými způsoby. Nemůže být nejmenších pochyb, že lidské aktivity za poslední století vyvolaly dramatické změny ve složení atmosféry za poslední století a změny klimatu budou následovat tak nevyhnutelně, jako platí zákony fyziky. Koncentrace oxidu uhličitého a metanu, obou efektivních skleníkových plynů, dosáhly obrovské míry, která tu nebyla stovky milionů let. Tyto změny navíc umocňuje rychlé kácení tropických deštných pralesů, naše spotřeba mořských živočichů a neustálá destrukce životního prostředí po

celé planetě. Kvůli našemu konání bude na Zemi tepleji, led bude tát, hladina moří bude stoupat.

Velké savce, jako jsme my, může postihnout hromadné vymírání, ale jiní obratlovci, třeba ptáci, zaujmou naše místo. Možná to budou tučňáci, ti se poslední dobou rychle vyvíjejí. Třeba se změní a rozruší a obsadí veškeré niky: tučňáci podobní velrybám, tučňáci podobní tygrům a tučňáci podobní koním. Možná si tučňáci vyvinou velký mozek a končetiny, jimiž lze něco uchopit. Ať už my uděláme cokoliv, Země nadále bude pestrým světem. Máme-li se tedy bát, musíme se bát především a hlavně o sebe, protože jsme to my, kdo je nejvíce ohrožen. Země je zvyklá zbavovat se omylu a neúspěšných řešení. Život ve své velkoleposti bude pokračovat, pro člověka v jeho současné rozmařilosti ovšem už totéž platit nemusí. My lidé máme potenciál zničit sami sebe skrze nedomyšlené konání nebo stejně zhoubnou nečinnost a přivodit na sebe nevýslovné utrpení a zkázu vlastního druhu.

Robert M. Hazen: Příběh Země (přeložil Lukáš Dušek). Praha: Academia, 2015.

www.hadivadlo.cz #hadivadlo

Centrum experimentálního divadla, p.o.
ředitel: Miroslav Ošchatka

umělecký šéf: Ivan Buraj
dramaturg: Matěj Nytra
intendantka: Anna Stránská
ekonomka: Nikola Czizglová

herecký soubor: Cyril Drozda, Mark Kristián Hochman, Miroslav Ukul Kumhala, Marie Ludvíková, Táňa Malíková, Miloslav Maršálek, Simona Peková, Magdalena Straková, Jiří Svoboda, Jiří Miroslav Valúšek, Kamila Valúšková

ferman, produkční: Anna-Natalia Fajnorová
media a pr: Marie Rotnágllová
vstupenky, vzdělávání: Romana Brízová
hlavní pokladní: Sviatlana Buyevich
mistr výroby, hlavní technik: Tomáš Nerád
inspicient: Miroslav Ukul Kumhala
mistři světla: Adam Gazárek, Jakub Kubíček, František Kumhala
mistři zvuku: David Fadinger, Karel Fláva Hanák, Pavel Boika
předák jevištní techniky: Roman Švanda
jevištní technici: Adam Krutiš, Michal Matoušek, Mikuláš Utínek
garderoba: Kateřina Kumhalová, Barbora Hortvíková
rekvizity: Eva Pešová, Martin Cáb
grafický design a sazba: Nela Klímová
malba: Alexey Klyuykov

Statutární město Brno finančně podporuje Centrum experimentálního divadla, příspěvkovou organizaci. Insценace se uskutečňují za finanční podpory MK ČR.

HaDivadlo
Scéna Centra experimentálního divadla, příspěvkové organizace
Alfa pasáž, Poštovská 8d, 602 00 Brno

ced

jihořavský kraj

A2 heroine ← GoOut

hadivadlo.cz/podpora

hadivadlo.cz/reperioar

Přidejte se do naší facebookové skupiny HaDi Friends!

Revize programu 1.6. 2021.